

ÎN CASTELUL
LUI BARBĂ-ALBASTRĂ

George Steiner (n. 1929, Paris), scriitor și lingvist franco-anglo-american, este cunoscut marelui public în special ca eseist, critic literar și filozof. După ce a trecut pe la catedrele universităților din Innsbruck, Cambridge și Princeton, a ajuns, în 1974, profesor de engleză și literatură comparată la Universitatea din Geneva, unde a rămas până în 1994, când s-a pensionat, primind la retragerea sa din activitate titlatura de profesor emerit. De atunci, a susținut numeroase conferințe în toată lumea și a predat la Oxford și la Harvard.

Universalismul său cultural i-a determinat pe unii să-l compare cu Stefan Zweig, Michel de Montaigne și Erasmi din Rotterdam. Este membru al Academiei Britanice, iar în 1999 a obținut Premiul Truman Capote pentru întreaga activitate. În eseuri, abordează subiecte din domeniile teoriei lingvistice, teoriei traducerii, filozofiei pedagogice, filozofiei politice etc.

Selecție de lucrări: *Tolstoy or Dostoevsky: An Essay in Contrast* (1960), *The Death of Tragedy* (1961; *Moartea tragediei*, Humanitas, 2008), *Anno Domini: Three Stories* (1964), *Language and Silence: Essays 1958–1966* (1967), *In Bluebeard's Castle: Some Notes Towards the Redefinition of Culture* (1971), *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution* (1972), *After Babel* (1975; trad. rom. *După Babel*, 1983), *Heidegger* (1978), *The Portage to San Cristóbal of A.H.* (1981; trad. rom. *Procesul de la San Cristóbal*, Humanitas, 2009), *Real Presences: Is There Anything in What We Say?* (1989), *Errata: An Examined Life* (1997; trad. rom. *Errata. O autobiografie*, Humanitas, 2008), *Grammars of Creation* (2001; trad. rom. în pregătire la Editura Humanitas), *Lessons of the Masters. The Charles Eliot Norton Lectures 2001–2002* (2003; trad. rom. *Maeștri și discipoli. Prelegerile „Charles Eliot Norton“*, Humanitas, 2011), *My Unwritten Books* (2008).

GEORGE
STEINER

ÎN CASTELUL
LUI BARBĂ-ALBASTRĂ

CÂTEVA ÎNSEMNĂRI
PENTRU O REDEFINIRE A CULTURII

Traducere din engleză și note de
OVIDIU D. SOLONAR

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Mulțumiri

Doresc să-mi exprim recunoștința față de University of Kent din Canterbury, față de curatorii de la T.S. Eliot Memorial Lecture Foundation, la a căror invitație conținutul acestei cărți a fost prezentat sub formă de prelegere în cursul lunii martie 1971, și față de Matthew Evans de la Faber and Faber.

De asemenea, îmi exprim recunoștința față de doamna Carol Weisbrod, de la Yale Law School, care a citit materialul în ciornă și a contribuit cu sugestii și corecturi foarte importante.

G. S.

Pentru Daniel și Joanna Rose

*À chaque effondrement des preuves le
poète répond par une salve d'avenir.*

RENÉ CHAR

1

Marele *ennui*

Câteva însemnări pentru o redefinire a culturii: am pus subtitlul acesta cu intenție, desigur, în amintirea lui Eliot și a *Însemnărilor* sale din 1948. O carte nu prea atrăgătoare, ci sumbră, ca urmare a șocului provocat de recenta barbarie, dar o barbarie ale cărei surse și forme propriu-zise sunt lăsate în argumentație cu totul nelămurite. Și totuși, *Notes Towards the Definition of Culture* (*Însemnări pentru definirea culturii*) continuă să fie o carte interesantă, care reprezintă, în mod vădit, produsul unei minți extrem de pătrunzătoare. Pe tot cuprinsul eseului, voi face trimiteri la problemele ridicate de Eliot în pledoaria lui pentru ordine.

Nu trecutul, în sens literal, ne determină (poate cel mult în sens biologic), ci imaginile trecutului. Acestea sunt deseori la fel de structurate și de selective precum miturile. În sensibilitatea noastră sunt imprimare imagini și construcții simbolice ale trecutului, aproape ca informațiile genetice. Fiecare nouă eră istorică se oglindește în imaginea și în mitologia activă a trecutului ei sau a unui trecut împrumutat din alte culturi și își testează sentimentul de identitate, de regres sau noi împliniri în raport cu trecutul. Ecourile prin care o societate încearcă să determine amploarea, logica și autoritatea propriului glas vin din spate. Evident, mecanismele implicate sunt complexe și au rădăcini în nevoile difuze –

însă vitale – legate de continuitate. O societate are nevoie de antecedente. Acolo unde antecedentele nu sunt la îndemână, unde societatea este nouă sau regrupată după o perioadă de dispersare sau asuprire, un dictat intelectual și emoțional ordonă crearea unui timp trecut, indispensabil în gramatica ființei. „Istoria“ negrilor americani și cea a statului modern Israel sunt cazuri relevante. Totuși, motivul final ar putea fi unul metafizic. Istoria, în cea mai mare parte, pare să ducă în spate, în continuare, vestigiile paradisului. La un moment dat, în vremuri mai mult sau mai puțin îndepărtate, lucrurile stăteau mai bine, era, aproape, o „epocă de aur“. Exista o armonie profundă între om și cadrul natural. Mitul Căderii în păcat e mai puternic decât orice altă religie. Aproape că nu există civilizație, poate că nici conștiință umană, care să nu poarte în sine un răspuns la presentimentul unei catastrofe dintr-un viitor îndepărtat. Undeva în „pădurea sacră și întunecată“, s-a făcut un pas greșit, după care omul a trebuit să lupte, în plan social și psihologic, împotriva fibrei naturale a ființei.

În cultura sau „postcultura“ occidentală contemporană, această utopie irosită este extrem de importantă, însă a căpătat o formă iminentă și laică. Sentimentul nostru actual de dezordine, de întoarcere la violență și obtuzitate morală; impresia noastră imediată că asistăm la un eșec major al valorii în artă, în frumusețea manifestărilor sociale și personale; temerile noastre față de un nou „ev întunecat“ în care însăși civilizația, așa cum o cunoaștem, s-ar putea să dispară sau să fie limitată la niște insule mici cu iz arhaic – aceste temeri, rediate public într-un stil atât de vizual și pe o scară atât de largă încât au devenit clișeul dominant al stării de spirit contemporane, își extrag forța și aparenta evidență din

comparație. Dincolo de atitudinea actuală, de îndoială și autocritică, se simte și prezența, atât de pătrunzătoare încât trece în mare parte neobservată, a unui trecut anume, a unei anumite „epoci de aur“. Experiența prezentului, judecățile, deseori negative, pe care le emitem la adresa locului nostru în istorie sunt puse mereu în contrast cu ceea ce îmi place să numesc „mitul secolului al XIX-lea“ sau „grădina închipuită a culturii liberale“.

Sensibilitatea noastră plasează această grădină în Anglia și în Europa Occidentală aproximativ între anii 1820 și 1915. Data inițială este neclară prin convenție, însă sfârșitul acestei lungi perioade de vară este precizat într-un stil apocaliptic. Principalele trăsături ale peisajului sunt inconfundabile. O alfabetizare de calitate și pe o scară tot mai largă. Domnia legii. Folosirea tot mai răspândită și mai activă, chiar dacă, fără îndoială, imperfectă, a formelor reprezentative de guvernare. Viață privată acasă și măsuri sporite de securitate pe stradă. O recunoaștere naturală a rolului civilizator și economic vital al artelor, științelor și tehnologiei. Obținerea unei conviețuiri pașnice între statele-națiune, uneori subminată, însă urmărită cu perseverență (așa cum s-a și reușit, de fapt, cu excepții sporadice, de la Waterloo la Somme). O interacțiune dinamică, reglementată în mod uman, între mobilitatea socială și granițele stabile de forță și tradiție din comunitate. O normă a dominației, chiar dacă încercată de răzvrățiri normale, între generații, între tați și fii. Iluminare sexuală, dar un pivot puternic, subtil, de cenzură acceptată. Aș putea continua. Lista poate fi extinsă și detaliată cu ușurință. Ideea e că ea creează o imagine amplă și puternică, o structură simbolică ce își pune amprenta, cu insistența unei mitologii active, asupra cadrului de simțire contemporan.

În funcție de interesele noastre, ducem cu noi diverse fragmente din acest întreg complex. Părintele „știe“ că a fost o perioadă când moravurile erau stricte și copiii domesticiți. Sociologul „știe“ o cultură urbană care era, în mare măsură, imună la provocările anarhiste și la izbucnirile violente. Omul religios și moralistul „știu“ că a existat o epocă a valorilor comun acceptate. Fiecare dintre noi poate evoca viniete potrivite despre: gospodăria ordonată, cu intimitățile și servitorii ei; parcul din zilele de duminică, liniștit și sigur; latina din sala de clasă și tactul apostolic din careul școlii; librăriile adevărate și dezbaterile parlamentare elevate. Cărturarii „știu“, într-un sens special al cuvântului, structurat la nivel simbolic, că a fost o vreme în care producția literară serioasă și academică, disponibilă pe piață la un preț mic, avea un larg ecou sau un ecou critic pe măsură. Mai există destui oameni în zilele noastre pentru care vara aceea senină, faimoasă, din 1914 se prelungește cu mult timp în urmă, într-o lume mai civilizată, mai încrezătoare și mai articulată din punct de vedere uman decât oricare alta de atunci încoace. Pe fundalul amintirilor pe care le au ei și al cunoașterii simbolice pe care o avem noi despre vara aceea extraordinară, supunem la test răceala contemporană.

Dacă ne oprim să analizăm sursele acestei cunoașteri, vom observa că ele sunt deseori pur literare sau picturale; vom observa că secolul al XIX-lea din sinea noastră este creația lui Dickens sau Renoir. Dacă îi ascultăm pe istorici, în special pe cei radicali, aflăm imediat că „grădina închipuită“ nu este, în aspectele ei esențiale, decât o ficțiune. Ni se dă de înțeles că sub crusta civilizației superioare se ascundeau fisurile adânci ale exploatării sociale; că etica sexuală burgheză era o

spoială ce masca o zonă întinsă de ipocrizie turbulentă; că numai câtorva li se puteau aplica criteriile unui alfabetism real; că ura dintre generații și dintre clasele sociale era profundă, chiar dacă rămânea deseori tăcută; că siguranța din *faubourg* și din parc se baza, fără doar și poate, pe amenințarea acceptată, dar ținută în carantină, a mahalalei. Oricine își va da osteneala va putea să înțeleagă cum arăta o zi de muncă într-o fabrică victoriană, la cât se ridica cifra mortalității infantile în ținutul minier din nordul Franței în anii 1870 și 1880. Este imposibil să nu recunoaștem că bogăția intelectuală și stabilitatea vieții clasei mijlocii și a straturilor superioare din clasa mijlocie din timpul lungii veri liberale depindea, în mod direct, de dominația economică și, în ultimă instanță, militară asupra unor porțiuni vaste din ceea ce în prezent înseamnă Lumea a Treia sau lumea subdezvoltată. Toate acestea sunt lucruri evidente. Știm asta în momentele când suntem raționali. Și totuși este un fel de cunoaștere intermitentă, mai depărtată de starea noastră de spirit decât mitologia, metafora cristalizată – generalizată și totodată compactă – a unei mărețe grădini a civilizației, acum devastată.

Parțial, secolul al XIX-lea însuși este responsabil pentru această imaginație nostalgică. Putem compune din declarațiile vremii o antologie a orgoliului perseverent sau complezent. Putem auzi tonul din *Locksley Hall* în numeroase momente și situații. În renumitul elogiu adus de Macaulay noului orizont deschis de știință în eseul său despre Bacon din 1837:

A prelungit durata de viață; a calmat durerea; a eradicat boli; a sporit fertilitatea solului; i-a oferit o nouă siguranță marinarului; i-a furnizat noi arme războinicului; a creat poduri cu forme neștiute de strămoși peste mari fluvii și estuare; a

călăuzit fulgerul, fără să producă daune, din cer în pământ; a îmbrăcat noaptea cu splendoarea luminoasă a zilei; a extins raza de vizibilitate a omului; a multiplicat forța mușchilor umani; a accelerat mișcarea; a anihilat distanța; a facilitat contactul, corespondența și toate diligențele amicale, toate mesajele de afaceri; i-a permis omului să se scufunde în adâncurile mării, să se înalțe în aer, să pătrundă în siguranță în ascunzișurile nocive ale pământului, să traverseze pământul în mașini care gonesc fără cai, să treacă oceanul în vapoare ce parcurg zece noduri pe oră împotriva vântului. Acestea sunt doar o parte dintre roadele ei sau dintre primele ei roade; căci este o filozofie care nu se oprește niciodată, care nu a ajuns niciodată la capăt, care nu-i niciodată perfectă. Legea ei este progresul.

Apoteoza de la final din *Faust II*, istorismul hegelian, cu doctrina lui de autoîmplinire a Spiritului, pozitivismul lui Auguste Comte, scientismul lui Claude Bernard sunt expresii ale aceleiași seninătăți dinamice, ale unei încrederi în excelența științifică în plină desfășurare. Acum privim toate acestea cu o ironie uimită.

Dar și alte epoci s-au lăudat. Imaginea pe care o ducem cu noi, a unei coerențe pierdute, a unui centru de greutate, are o autoritate mai mare decât adevărul istoric. Faptele o pot nega, dar nu o pot șterge. Ea se pliază pe o nevoie morală și psihologică profundă. Ne dă echilibru, o contrapondere dialectică în care să ne plasăm propria condiție. Procesul acesta pare a fi aproape organic, recurent. Oamenii din Imperiul Roman priveau îndărăt în mod similar spre utopii ale virtuții republicane; cei care cunoscuseră *l'Ancien Régime* simțeau că anii lor de pe urmă decăzuseră într-o epocă a fierului. Visurile circumstanțiale susțin coșmarurile prezentului. Nu caut să neg acest proces și nici să expun o

„viziune autentică“ asupra trecutului liberal. Pur și simplu îmi propun să examinez „vara din 1815–1915“ dintr-o perspectivă oarecum diferită – nu ca un întreg simbolic ale cărui virtuți contrastante se prezintă aproape ca o punere sub acuzare a propriilor noastre probleme, ci tocmai ca una dintre sursele acestor probleme. Teza mea este că anumite cauze particulare ale sub-umanului, ale crizelor din vremea noastră care impun o redefinire a culturii se regăsesc în liniștea îndelungată a secolului al XIX-lea și în miezul structurii complexe a civilizației.

Motivul asupra căruia vreau să mă concentrez este cel de *ennui*. „Plictis“ nu este o traducere adecvată, nici *Langweile*, exceptând, poate, în terminologia lui Schopenhauer; *la noia* este mult mai exact. Am în vedere multiple procese de frustrare, de *désœuvrement* cumulativ. Energii erodate din cauza rutinei pe măsură ce sporește entropia. Mișcarea repetată sau inactivitatea, prelungite îndeajuns, secretă o otrăvă în sânge, o toropeală acidă. Letargie febrilă; greața soporifică (descrisă atât de precis de Coleridge în *Biographia Literaria*) a unui om care nu nimereste o treaptă pe o scară întunecată – există mulți termeni și imagini aproximative. Termenul de „spleen“ al lui Baudelaire este cel mai apropiat: el transmite înrudirea, simultaneitatea unei așteptări vagi, exasperate – dar ce să aștepți? – și a unei apatii cenușii:

*Rien n'égale en longueur les boiteuses journées,
Quand sous les lourds flocons des neigeuses années
L'ennui, fruit de la morne incuriosité,
Prend les proportions de l'immortalité.
– Désormais, tu n'es plus, ô matière vivante!*

*Qu'un granit entouré d'une vague épouvante,
Assoupi dans le fond d'un Sahara brumeux;
Un vieux sphinx ignoré du monde insoucieux,
Oublié sur la carte, et dont l'humeur farouche
Ne chante qu'aux rayons du soleil qui se couche.*

(LXXVI)*

„*Vague épouvante*“, „*humeur farouche*“ sunt semnale pe care vom dori să le reținem. Ceea ce vreau să accentuez aici este faptul că un *ennui* coroziv este un element ce aparține culturii secolului al XIX-lea în aceeași măsură ca optimismul dinamic al pozitiviștilor și al membrilor partidului whig. Nu doar sufletele subretelor erau umede**, în exprimarea de neuitat a lui Eliot. Un amestec gazos, inodor și incolor de plictis și vid s-a adunat în jurul terminațiilor nervoase centrale ale vieții sociale și intelectuale. La fiecare text plin de încredere și meliorism înălțător, de tipul celor scrise de Bentham, avem un contramanifest al epuizării nervoase. 1851 a fost anul Expoziției Universale, dar și anul publicării unui grup de poeme deprimante, autumnale, pe care Baudelaire le-a reunit sub titlul semnificativ *Les Limbes*.

* „Nimic nu egalează-n lungime ziua șchioapă, / Când, sub ninsori sub care alb anii o îngroapă, / Plictisul, fruct din creanga posacei împietririi, / Îmbracă vastitatea râvnitei nemuriri. / – Materie în viață, de-acum ești doar o stâncă / De-a pururi străjuită în jur de-o spaimă – adâncă / Și ațipind în fundul Saharei cenușii, / Un sfînx bătrîn cu taina pierdută prin pustii, / Uitat pe hărți, ce cântă ca o sălbăticiune / Cu glasu-i aspru numai când soarele apune“ (*Spleen LXXVI*, Charles Baudelaire, *Florile răului*, trad. C.D. Zeletin, Editura Univers, București, 1991 – *n. t.*).

** Vezi poemul *Devreme, la fereastră*, trad. de Șerban Foartă, în T.S. Eliot, *Opere poetice 1909–1962*, Humanitas Fiction, București, 2011, p. 79 (*n. ed.*).

Cuprins

Mulțumiri	5
1. Marele <i>ennui</i>	9
2. Un anotimp în infern	33
3. În postcultură	61
4. Măine	97